

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.13>

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Савчин А.М.,

*аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Савчин А.М. Принцип верховенства права у системі конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля.

У науковій статті досліджено значення принципу верховенства права у системі конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля. Виявлено, що конституційні принципи є різновидом правових принципів і для розуміння їх так само нема єдності серед науковців, що не може сприяти однозначності правозастосування. Проаналізовано новаторський підхід і пропонувані концепції «екологічного конституціоналізму», який водночас показує комплексність питання охорони довкілля, поєднання засад конституційного, екологічного та міжнародного права. Дістало подальший розвиток положення, що кожна сучасна конституція має базуватися на ґрунтовному екологічному зобов'язанні перед теперішнім та майбутнім поколінням і тим самим захищати ключові суспільні цінності від певної політичної турбулентності, зміні курсу уряду, що надає перевагу короткостроковим економічним чи політичним перевагам, а не довгостроковій екологічній чи економічній стійкості. Саме конституційні норми повинні гарантувати сталість розвитку, а також стабільність від політичних змін курсу щодо захисту основних прав людини та захисту безпечного довкілля, без якого не можливе створення належних умов для гідного життя людини та суспільного розвитку.

Досліджено поняття «конституційні принципи», «принципами екологічного права» та «верховенства права». З'ясовано різні підходи серед науковців до розуміння принципу верховенства права. Проаналізовано ті рішення Конституційного Суду України, які дозволяють уособлювати та об'єктивувати принцип верховенства права, а також розвивати зміст вказаного принципу. Встановлено, що Конституційний Суд України у своїх рішеннях змістовно наповнив принцип верховенства права, підкреслив нетотожність права і закону, зауважив на справедливості як ключовому елементі права, яка у поєднанні із рівністю, правовою визначеністю і наповнює дане поняття. Обґрунтовано власний підхід до розуміння принципу верховенства права як основи системи конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля.

Ключові слова: конституційні засади, верховенство права, принципи, безпечне довкілля, охорона.

Savchin A. The principle of the rule of law in the system of constitutional principles for the implementation of the right to a safe environment.

The scientific article examines the importance of the principle of the rule of law in the system of constitutional principles for the implementation of the right to a safe environment. It was found that constitutional principles are a type of legal principles and there is also no unity among scientists to understand them, which cannot contribute to the unequivocal application of law. The innovative approach and proposed concepts of «ecological constitutionalism» are analyzed, which at the same time shows the complexity of the issue of environmental protection, the combination of the principles of constitutional, environmental and international law. It further developed the proposition that every modern constitution should be based on a fundamental environmental commitment to present and future generations and thereby protect key societal values from certain political turbulence, government policy change that favors short-term economic or political advantages over long-term environmental or economic sustainability. It is the constitutional norms that must guarantee the sustainability of development, as well as stability from political changes in the course regarding the protection of basic human rights and the protection of a safe environment, without which it is not possible to create the proper conditions for a decent human life and social development.

The concepts of «constitutional principles», «principles of environmental law» and «rule of law» were studied. Various approaches among scientists to understanding the principle of the rule of law have been clarified. Those decisions of the Constitutional Court of Ukraine that allow personifying and objectifying the principle of the rule of law, as well as developing the content of this principle, are analyzed. It was established that the Constitutional Court of Ukraine in its decisions meaningfully filled the principle of the rule of law, emphasized the non-identity of law and law, remarked on justice as a key element of law, which in combination with equality, legal certainty fills this concept. Our own approach to understanding the principle of the rule of law as the basis of the system of constitutional foundations for the realization of the right to a safe environment is substantiated.

Key words: constitutional principles, rule of law, principles, safe environment, protection.

Постановка проблеми. Основою конституційних засад гарантування права на безпечне довкілля є принцип верховенства права. Конституційні принципи є основою для інших галузевих принципів, так само екологічні принципи у сфері охорони довкілля є підґрунтям для екологічних принципів, а ключове місце серед них займає принцип верховенства права. Вказане зумовило актуальність дослідження принципу верховенства права у системі конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля.

Стан опрацювання цієї проблематики. Конституційні принципи є різновидом правових принципів і для розуміння їх так само нема єдності серед науковців. Зокрема, І.І. Яцкевич у дисертації обґрунтував, що конституційна норма-принцип є гарантією, що має найбільший державний захист [1, с. 13]. На думку, М.В. Савчина у процесі інтерпретації конституційного принципу слід дотримуватись вимог «юридичного силогізму», який базується на тому, що необхідно встановити факти та юридичний склад, тобто конституційний принцип має тлумачитися у тісному зв'язку як із фактами, так із соціальним контекстом [2, с. 104]. Щодо поняття конституційних принципів, то ми погоджуємося із позицією М.Д. Савенка, який вважав, що це матеріалізоване у нормах Конституції основне положення, вихідна ідея, основоположне та загальнообов'язкове правило, яке є соціально цінним, загальнозначущим, найбільш імперативним [3, с. 16]. О.О. Майданник розрізняє принцип Конституції та конституційний принцип, і другий термін ширший по змісту і охоплює перший [4, с. 62-63]. На нашу думку, відсутність єдності серед вчених до розуміння поняття конституційних принципів, верховенства права не може сприяти однозначності і при аналізі його місця та значення у системі конституційних засад гарантування права на безпечне довкілля, що потребує детального вивчення.

Метою статті є дослідження значення принципу верховенства права у системі конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля.

Вклад основного матеріалу. Доволі цікавим є підхід науковців про виділення «екологічного конституціоналізму», який є новаторським і водночас показує комплексність питання охорони довкілля, поєднання засад конституційного, екологічного та міжнародного права. Ф. Вентер та Л. Котце пропонують навіть термін «екологічна конституція», під яким розуміють такий конституційний акт, що систематизує основні принципи (серед яких: «стійкості, справедливості, гарантування екологічності прав людини, гарантування права природи; обережності та нерегресії; здорового клімату» [5]). Ми погоджуємося із висновком І.В. Яковюка та О.Я. Трагнюк, що кожна сучасна конституція має базуватися на ґрунтовному екологічному зобов'язанні перед теперішнім та майбутнім поколінням і тим самим захищати ключові суспільні цінності від певної політичної турбулентності, зміні курсу уряду, що надає перевагу короткостроковим економічним чи політичним перевагам, а не довгостроковій екологічній чи економічній стійкості [6, с. 273]. Серед аргументів на користь вказаної позиції те, що саме конституційні норми повинні гарантувати сталість розвитку, а також стабільність від політичних змін курсу щодо захисту основних прав людини та захисту безпечного довкілля, без якого не можливе створення належних умов для гідного життя людини та суспільного розвитку.

Виникає питання, які ж принципи слід вважати конституційними і які з них слід вважати, такими що є основою для захисту довкілля. На думку Ю.А. Чаплинської до конституційних віднесено принципи: «верховенства права, законності, пріоритету забезпечення прав та свобод людини, доцільності та ефективності» [7, с. 209]. При загалом вірному підході, авторкою не виокремлено такі принципи як рівність та справедливості, а принцип доцільності вочевидь поглинається принципом ефективності. Вже усталеним у доктрині конституційного права є підхід, який став вже беззаперечним, що «принципи конституційного права поділяються на загальні (до яких відносять верховенство права, свободу, рівність, заборону дискримінації, справедливості тощо) та принци-

пи інститутів конституційного права (які визначають засади правового регулювання окремих конституційно-правових інститутів)». А принципи екологічного права вчені відносять до галузевих, і як приклад наводять ті засади охорони навколишнього природного середовища, що закріплені у ЗУ «Про охорону навколишнього середовища» [8, с. 47].

На думку В.І. Андрейцева принципами екологічного права є «вихідні засади та загально-обов'язкові правила, які фіксуються у регулятивних та охоронних еколого-правових нормах, сприяють досягненню екологічної політики України та забезпечують завдання екологічного права» [9, с. 25]. Вчені також виділяють принципи охорони довкілля, і на думку Н.Р. Кобецької на перше місце в Україні та Польщі висувається саме принцип сталого розвитку, а однакове значення мають також такі принципи як: «комплексність, попереджувальність, пересторога, «забруднювач платить», екологічної прозорості та гласності, участі громадськості тощо [10, с. 14]. На нашу думку вказані принципи є скоріше галузевими екологічними принципами, а принцип сталого розвитку поряд із принципом верховенства права посідають чільне місце саме серед конституційних засад, які мають вирішальний вплив у тому числі на охорону довкілля.

Отож, ключове значення у системі конституційних принципів, які мають вагомий вплив на охорону довкілля має саме принцип верховенства права і необхідно з'ясувати його сутність та правову природу.

Принцип верховенства права розглядають як: «ціннісний сплав ідей свободи, гуманізму, рівності та справедливості» [11, с. 74]; складну систему, елементами якої є «повага до прав людини, законність, правова визначеність, незалежність суду, заборона свавілля, рівність та недискримінація» [2, с. 105-106]; певну «надбудову над загальними принципами (мега-принцип), концептуальну сутність права» [12, с. 50-51].

Так само, немає серед науковців єдності і щодо розуміння сутності верховенства права. Так, О.В. Зайчук вважає, що центральним компонентом змісту верховенства права є насамперед права людини, які є невід'ємним компонентом права, існувати за його рамками не можуть [13, с. 27]. Із вказаною позицією варто погодитися, але верховенство права має на меті утверджувати повагу до людської гідності і гарантувати належну систему здійснення та захисту прав людини.

Ю.А. Краснова досліджуючи реалізацію принципу екологічної справедливості вважає, що: «в основі принципу екологічної справедливості лежить гарантування державою рівних можливостей у доступі людини до такого довкілля, яке є безпечним для життя та здоров'я, що можливо через впровадження таких заходів: 1) глобального пришвидшення екологічного верховенства права, яке гарантує державну та приватну у повазі, захисті та реалізації людиною права на безпечне довкілля, що водночас є основою для сталого розвитку; 2) побудову міцної національної правової системи, яка може стимулювати справедливість у сталому управлінні природним ресурсом; 3) доступності інститутів екологічного правосуддя тощо. При цьому важливим є аналіз екологічних ризиків, який буде ефективний за умови: розроблення єдиних політичних підходів до ранжування екологічних ризиків, у тому числі за ступенем небезпеки, за зонами їх розповсюдження Україною; того, що буде удосконалено положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у частині деталізації, гарантованого статтею 9 права на безпечне довкілля; розробленням правових норм і встановлення щомісячної виплати населенню, що вимушено мешкає на техногенно забруднених територіях» [14, с. 257]. Вказаний підхід доволі цікавий і пропозиції до удосконалення системи оцінки екологічних ризиків вкрай важливі в умовах нищівного впливу повномасштабної війни на стан довкілля в Україні, потребу його відновлення. Крім того, пропозиції про щомісячні компенсаційні платежі населенню можуть бути стягнуті із агресора для виплат населенню, яке змушено проживає у зоні екологічної катастрофи від знищення Каховської ГЕС, а також у зоні, яка замінована чи є забруднена залишками зброї.

Важливо також проаналізувати ті рішення Конституційного Суду України, які дозволяють уособлювати та об'єктивувати принцип верховенства права, а також розвивати зміст вказаного принципу. Серед ключових позицій КСУ до змістовного розвитку верховенства права, слід зауважити наступне:

– «верховенство права є пануванням права у суспільстві, що покладає на державу вимогу втілювати право у правотворчій, правозастосовній діяльності, що зумовлює те, як закон по змісту має бути соціально справедливими, гарантувати свободу і рівність.... Право не обмежується законом, а поєднує різноманітні соціальні регулятори (моральні норми, звичаєві норми тощо), які легітимуються суспільством, обумовлені культурою та об'єднують ідеологією справедливості» [15];

– «вся діяльність публічних органів, зокрема і правотворча та правозастосовна, повинна ґрунтуватися тільки на засадах справедливості, гуманізму, верховенства і прямої дії конституційних норм, а також законодавчого обмеження повноважень державних органів» [16];

– «юридична визначеність як вимога верховенства права (правовладдя) необхідна і у питанні фінансування і створення умов для функціонування судів» [17];

– «змістовними складовими верховенства права є справедливість, рівність і правова визначеність» [18], при цьому використовується і термін «юридична визначеність», під яким пропонувано розуміти «зобов'язання з боку держави по дотриманні закону, застосування його прогнозовано і послідовно, а також, що змістовні законодавчі норми повинні викладатися зрозуміло і чітко, гарантувати постійну прогнозованість у певних ситуаціях та правовідносинах. ... а складовими елементами юридичної визначеності є зрозумілість, чіткість та однозначність правової норми, розумна стабільність законодавства і передбачуваність наслідків у його застосуванні (легітимні очікування)» [19]. Водночас, не дивлячись на одночасне застосування КСУ обох термінів – «правова визначеність» та «юридична визначеність», йде мова про синоніми по значенню, і це навіть впливає із низки рішень [20].

Висновки. Отож, Конституційний Суд України у своїх рішеннях змістовно наповнив принцип верховенства права, підкреслив нетотожність права і закону, зауважив на справедливості як ключовому елементі права, яка у поєднанні із рівністю, правовою визначеністю і наповнює дане поняття. Водночас різна термінологія і доволі часто КСУ застосовує різні терміни («верховенство права» та «правовладдя», «юридична визначеність» та «правова визначеність»), безумовно вказав не слід узгодити і застосовувати єдиний термін.

На нашу думку, принцип верховенства права є основою системи конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля і в силу цього гарантує: справедливість, розумність та пропорційність правових засад механізму захисту довкілля; публічність, підзвітність та відповідальність інституцій, залучених до системи гарантування безпеки довкілля; вільний доступ до екологічної інформації та наявність інструментів громадського контролю за безпечним довкіллям; належний, ефективний судовий захист права на безпечне довкілля; системність та комплексність правових засобів захисту безпечного довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яцкевич І.І. Правове регулювання юридичних гарантій реалізації особою права на працю: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.05. Київ. 2016. 21 с.
2. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
3. Савенко М.Д. Принципи Конституції. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 13–16.
4. Майданник О.О. Конституційне право України: навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с.
5. Collins L. *The Ecological Constitution: Reframing Environmental Law*; Routledge: London, 2021. 140 p.
6. Яковюк І.В., Трагнюк О.Я. Конституційно-правові основи політики екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 272–276.
7. Чаплинська Ю.А. Конституційні принципи нормативно-правового регулювання реформування органів прокуратури в Україні. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Вип. 80 / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса: Гельветика, 2018. С. 208–213.
8. Екологічне право: навч. посіб. / кол. авт. [Резворович К.Р., Юнін О.С., Кірін Р.С. та ін.]. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 318 с.
9. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
10. Кобецька Н.Р. Система принципів права охорони довкілля в українській та польській правових доктринах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 76: частина 2. С. 9–15.
11. Погребняк С. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини. *Наукове життя. Вісник*. № 1 (56). С. 71–77.

12. Менджул М.В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
13. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
14. Краснова Ю.А. Правове забезпечення реалізації принципу екологічної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 254–258.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 року N 8-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (про єдиний статус суддів в Україні) від 26 березня 2024 року у справі № 3-93/2022(217/22). URL: chrome-extension://efaidnbmninnibrcsjcglclefindmkaj/https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_r_2_2024.pdf(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лютого 2018 року № 1-p/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18>(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 26 березня 2020 року № 6-p/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-20#Text>(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третьої частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 7 лютого 2023 року № 1-p/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-23#Text>(дата звернення: 25 березня 2024 р.).
21. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правовий статус особи: базові підходи. Конституційно-правові академічні студії. 2020. № 1. С. 77–84.
22. Byelov D., Hromovchuk M., Berlinger D. Modern doctrine of constitutionalism and classification of human and civil rights and freedoms: some aspects. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue 3. S. 34–37.
23. Белов Д., Громовчук М. Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.